

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА НА ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК ВЪВ ВТОРИЯ ГИМНАЗИАЛЕН ЕТАП НА СРЕДНОТО УЧИЛИЩЕ (XI – XII КЛАС)

Проф. д-р Ангел Петров

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В статията се анализират новите учебни програми по български език за XI и XII клас като отправна точка за обобщаване признаците на обучението по български език в съответните класове от втория гимназиален етап на средното българско училище. Обучението по български език в XI и в XII клас се интерпретира като система с три основни вида характеристики – целеви, информационни и технологични. Прави се извод, че заложената в програмите образователна философия е предпоставка да бъде очертан методически модел на обучението по български език, който отговаря на необходимостите на съвременния социокултурен и образователен контекст – езиково обучение с ясно очертана комуникативна ориентация.

Ключови думи: учебна програма по български език; обучение по български език с комуникативна ориентация; целеви, информационни и технологични особености на обучението по български език

През изминалата учебна година (2020/2021) влезе в сила новата учебна програма по български език за XI клас, а през настоящата – 2021/2022 г. – влиза в сила новата учебна програма по български език за XII клас (Учебни програми по български език 2018).

Посоченият факт е повод да бъде направен методически анализ на някои теоретични и практикоприложни аспекти на обучението по български език в тези класове, организирано и осъществявано по новите учебни програми. Отправни точки в анализа следва да бъдат изводите от проучване на заложените в програмите образователни ядра, от изследване на отношението между набелязаните за овладяване в програмите компетентности, от осмисляне мястото на програмите в цялостния курс на преподаване на български език (като първи език) в системата на училищното образование и от оценката на ролята им за организацията, планирането и осъществяването на учебен процес, който да осигури в оптимална степен развиване и усъвършенстване на базисни ком-

петентности на учениците, измежду които комуникативната компетентност заема водеща позиция.

Както е известно, всяка учебна програма представлява основен държавен образователен документ, който притежава нормативни функции. Нейните предписания имат задължителен характер, а указанията за дейности и насоките за учебни въздействия служат да бъде конструирана цялостна система на учебно-възпитателната работа в училище. От една страна, програмата предлага обща визия за преподаване, учене и оценяване в рамките на съответния клас, а от друга страна – чрез посочване на теми от учебното съдържание, на компетентности като очаквани резултати от обучението и на списък с новите понятия тя дава насоки за реализация на конкретни урочни занятия. При създаването на учебна и учебно-помощна литература учебната програма е матрица, която ориентира авторите на учебници и учебни помагала. Авторите са длъжни да спазват всички инструкции на програмата.

Новите програми по български език за XI и XII клас са конструирани и изпълнени със съдържание така, че да отразяват образователните цели и специфичните особености на втория гимназиален етап на средното училище, който е последна фаза в системата на средното образование. Те бележат края на педагогически процес, чрез който завършва поредният (последен) цикъл в овладяването на знания за книжовния български език, речевото общуване и текста, от една страна, и в развиването на умения за нормативно (правилно) и стилистично целесъобразно (уместно) използване на езика в процесите на комуникацията, от друга страна. Необходимо е да бъде отбелязан и още един изключително важен факт. Съзнателно търсена е спецификата на двете програми, която да предложи такава организация и системност на обучението по български език в двата последни класа на средното училище, че да бъдат създадени оптимални учебни условия зрелостниците да се подготвят успешно за предстоящия им след XII клас държавен зрелостен изпит (матура) по предмета български език и литература.

Учебните програми по български език за XI и XII клас имат ясна структура. Те включват няколко обособени части, чието съдържание е обвързано с изложената по-долу проблематика.

Кратко представяне

Този компонент от програмата е от особена важност за начините на организация и осъществяване на учебния процес по български език в конкретния клас. Тук в синтезирана форма са обособени важните методологични постановки, насочващи към обучението и образованието по предмета, акцент се поставя върху целите и средствата за осъществяване на учебния процес. И в двете програми се определя като водеща идеята, че обучението по български език във втория гимназиален образователен етап „разширява и допълва знанията по бъл-

гарски език, свързани със системата на съвременния български книжовен език и с изграждането на комуникативни компетентности на учениците“ (Учебни програми по български език 2018). Тъй като цялостната философия на програмите е базирана върху устоите на компетентностния подход в образованието, във всяка една от тях се посочват педагогически средства и форми на работа, които се предвиждат във връзка с овладяване на различните компетентности в отделните класове:

- и в двата класа развиването на *социокултурната компетентност* се интерпретира като функция на уменията на учениците да търсят, анализират и синтезират информация и да я използват за решаване на различни комуникативни задачи;
- и в двата класа развиването на *езиковите компетентности* се разбира като резултат от овладяване на умения за прилагане в речевата практика на различни норми и правила на съвременния български книжовен език;
- при развиване на *комуникативните компетентности* в устното и в писменото общуване и в двата класа се предвиждат за изучаване различни дискурсни типове (речеве жанрове), които са свързани преди всичко с речевите изяви на учениците в личния им живот, в образователната сфера и в социалната практика.

Очаквани резултати от обучението в края на класа. Този компонент от учебните програми представя функционалната връзка между програмите и Държавните образователни стандарти (ДОС) за учебно съдържание, както и очакваните резултати в края на съответния образователен етап, които определят системата от знания, умения и отношения, разпределени в посочените вече три области на компетентност – социокултурни компетентности, езикови компетентности и комуникативни компетентности. При представяне на крайните резултати от обучението във всеки от класовете са използвани глаголи за изразяване на т.нар. активни действия (*търси информация, владее книжовните норми, анализира, разпознава и редактира стилно-езикови грешки, оценява идеи, сравнява и анализира гледни точки, създава в писмена форма различни текстове* и др.). Тази особеност на програмите насочва вниманието към необходимостта акцент в учебната работа да бъде поставян върху дейностите по развиване на комуникативните умения и способности на учениците, а овладяването на езикови знания да не бъде подценявано, но да бъде функционално подчинено на посочената първостепенна задача.

Учебно съдържание

Един от съществените компоненти на учебните програми е свързан с представяне на темите от учебното съдържание. Всеки компонент от тази част на програмите съдържа три ядра: теми на уроците в два кръга – *лингвистична парадигма* (проблематика, свързана с овладяване на знания за съвременния

български книжовен език и преди всичко за неговите книжовни норми и съответстващите им книжовни езикови правила) и *комуникативна парадигма* (информация за видовете текстове и дискурсни типове, които имат функционална значимост за академичното развитие и за социализацията на младите хора и за изграждането им като активни членове на обществото); операционализация на очакваните резултати по компетентности (базисни сведения за отделните урочни звена в съответните урочни занятия, представени под формата на инструкции за получаване на крайните резултати от учебния процес); списък с нови понятия (факт е, че новите понятия и в двата класа на втория гимназиален етап са сведени до минимум – в XI клас те са само две понятия – *конспект* и *реферат*, а в XII клас – пет понятия – *стилистична грешка*, *стилистичен ефект*, *интервю при кандидатстване за работа/за обучение*, *мотивационно писмо*, *библиография*). Прави впечатление, че централно място в учебното съдържание по български език за XI и XII клас заема информацията, отнасяща се до практикуване на нормите и правилата на съвременния български книжовен език. Работата върху използването на различните норми в речевата дейност на хората е представена по следния начин: в XI клас – работи се върху четири от книжовните норми (правоговорна, правописна, граматична и пунктуационна); в XII клас – върху две норми (лексикална и стилистична с акцент върху предотвратяване и редактиране на стилистични грешки). Тази проблематика е нова за обучението по български език в гимназиалните степени (в сравнение с предишни учебни програми по български език за т.нар. „горен“ курс), но нейната поява в настоящия момент е закономерна и актуална. От години различни анализи на резултати от обучението по български език в рамките на цялостния образователен процес в средното училище констатираат, че с напредване на класовете учениците системно губят знания и умения, свързани с книжовното езиково изразяване, голяма част от гимназистите трудно създават устни и писмени текстове от различни жанрове и с различни съдържателни, композиционни, функционални и езикови характеристики, все повече се понижава равнището на езиковата им култура и на общата им езикова грамотност. Направените изводи водят до предположението, че една от причините за посочените неуспехи е липсата на системно обучение по български език в гимназиалните степени, което да е съсредоточено върху работата с нормите и правилата на съвременния български книжовен език. В продължение на много години обучението по български език в гимназията беше незаслужено подценявано като време и място в учебните програми за сметка на обучението по литература. Десетилетия в учебните програми по български език за „горния“ курс акцент се поставяше върху сложни теоретични проблеми на езика и езикознанието, които от съвременни методически позиции се оценяват като функционално нерелевантни за спецификата на днешното комуникативно ориентирано обучение по български език (задължителна подготовка). В съвременния образователен контекст та-

кива проблеми са част от учебното съдържание по български език в учебните програми за профилирана подготовка (Учебни програми по български език за профилирана подготовка 2018). Новите учебни програми по български език за първия и за втория гимназиален етап на училищното образование са създадени с цел да променят в положителна посока съществуващите досега негативни тенденции. Логиката на програмите е следната: след като в X клас теоретично се изясняват същността и функциите на всички книжовни норми на българския език и на съответстващите им езикови книжовни правила, в XI и в XII клас системно се работи върху практикуването на книжовния език при спазване на нормативните книжовни изисквания. За тази цел е предвидено уроците по съответните теми да бъдат организирани и провеждани като *езикови практикуми*. Работата чрез практикуми по определени проблеми от учебното съдържание не е новост за обучението по български език. Практикумът е предпочитана организационна форма, когато акцентът в преподаването пада върху дейностните (динамичните) аспекти на езиковото образование, когато превес в целите на определено езиково занятие има изграждането на комуникативни способности у учениците. Тогава лингвистичната теория се свежда до минимум, а преобладава комуникативната практика и по-голямата част от часовете преминава като занимания по предотвратяване и редактиране на съответните видове езикови грешки. Темите от парадигмата на комуникативните компетентности в XI клас са обвързани с необходимостта подрастващите да се подготвят за свои успешни публични изяви в рамките на образователната комуникация в клас („Публично изказване по научен проблем“, „Конспект на научен текст“, „Реферат“, „Есе по житейски проблем“). Темите от парадигмата на комуникативните компетентности в XII клас имат отношение към усъвършенстване способностите на зрелостниците да си служат с езика и текста при участие в общуване с цел осъществяване на социални контакти („Интервю при кандидатстване за работа, за обучение“, „Мотивационно писмо“, „Библиография“). Посочените теми от комуникативната парадигма имат както езикова и комуникативна, така и общокултурна стойност. Овладейвайки спецификата на посочените дискурсни типове, зрелостниците разбират значимостта на езика като психологическо, социално и културно явление и развиват активно отношение към съвременната действителност.

Препоръчително процентно разпределение на задължителните учебни часове

За XI клас това разпределение изглежда по следния начин: за нови знания – 33%; за упражнения – 44%; за преговор – 6%; за обобщение – 6%; за контролни и класни работи – 11%. За XII клас разпределението е следното: за нови знания – 33%; за упражнения – 43%; за преговор – 6%; за обобщение – 6%; за контролни и класни работи – 12%. Посочените данни за двата класа са показателни за

това, че чрез програмите се създават условия да бъде ограничена информационната (теоретична) претовареност на учениците (чрез по-малкия брой на предвидени урочни единици за нови знания) и да се „освободи“ достатъчно време за работа върху функционалните особености на езика и текста, върху проблемите на ефективната комуникация (чрез по-големия брой на урочните единици за упражнения, за преговор и за обобщение). Елемент от методическата концепция на програмите е разбирането, че така часовете по български език в XI и XII клас се доминират от дейности, свързани с четене на текстове от различни източници, като целта е да се развиват уменията на учениците да извличат, осмислят, разбират и прилагат информацията за решаване на разнообразни комуникативни задачи (т.е. да се усъвършенства тяхната функционална грамотност и да се развиват уменията им за критическо мислене). Във връзка с повишаване равнището на езиковата култура на обучаваните лица освободеното от теоретични занимания с езика време се запълва с дейности, свързани с предотвратяване и редактиране на стилно-езикови грешки, с цел да се повишава равнището на тяхната правописна и пунктуационна култура. Работата по създаване на текстове с разнообразни съдържателни, функционални и стилистични особености създава предпоставки за обогатяване на езиковия усет и за развиване творческите заложби на завършващите средно образование.

Специфични методи и форми за оценяване на постиженията на учениците

В таблици са представени методите и формите за оценяване. За XI и за XII клас те са идентични: текущи оценки от устни и писмени изпитвания – 60%; оценки от контролни и от класни работи – 20%; оценки от други участия (работа в часовете, изпълнение на домашни работи, работа по групи и др.) – 20%. Данните в таблиците представят само количествени съотношения между относителната тежест на различни средства за оценяване. От методическа гледна точка е важно да се отговори на въпроса какви видове оценяване са най-резултатни с оглед на спецификата на обучението по български език в последния гимназиален етап на средното образование. Когато се дефинират видовете оценяване по български език, е необходимо да се имат предвид както особеностите на конкретните обекти на оценяването (лингвистични знания, комуникативни умения), така и характеристиките на цялостния процес на обучението в конкретния социокултурен и образователен контекст. В педагогиката и в езиковата методика са популярни различни оценителски техники в рамките на конкретни видове оценяване. Всички те са конструирани така, че при оценяването да се постигат високи равнища на обективност и адекватност между качества на оценяваните обекти и приписваните числови стойности на оценките. За съвременното обучение по български език в XI и XII клас, което се отличава с комуникативна ориентация, с доминиращи прагматични цели и дискурсни средства

за тяхната реализация, подходящи могат да бъдат различни видове оценяване. Ще посочим някои от тях, като използваме списъка с видове оценяване в езиковото обучение, предложен в документа „Обща европейска езикова рамка. Учене, преподаване, оценяване“ (Ramka 2006, 224 – 234).

– *Оценяване на знанията и оценяване на постиженията* – тези видове оценяване, традиционни за обучението по български език, се използват с цел да се определи равнището на езиковите компетентности и на комуникативните способности на учениците. Оценяваните знания най-често са свързани със системата от езикови средства на родния език, с нормите и правилата на книжовния език, с текста, с определен обем от езиковедска терминология. Оценяваните постижения, на които се обръща специално внимание, се отнасят до степента на овладяност на комуникативни умения от двата вида – рецептивни (слушане и четене) и продуктивни (говорене и писане). Важни инструменти на посочените видове оценяване са критериите за оценка на текстовете, които учениците създават. Тези критерии се различават в зависимост от вида на текста и от спецификата на използваните в него стилоно-езикови средства. Една от възможните теоретични платформи, върху която се конструират критериите за оценка на ученически текст, е алгоритъмът за анализ на дискурси (дискурсен анализ).

– *Текущо и формиращо оценяване* – тези видове оценяване на постиженията и слабостите на подрастващите се осъществяват в продължителен период от време и оценката се формира върху основа на резултатите от проверка и оценка на правилността на конкретни отговори на поставени от преподавателя въпроси, на изпълнения на упражнения в устна и в писмена форма, на участия в проектни дейности, на данни от групови занимания, на качествата на създадени курсови работи и др. Крайната оценка се калкулира като съвкупност от стойностите на отделните получени през периода оценки. Разглежданите видове оценяване са подходящо средство за определяне креативните способности на учениците, затова са често предпочитани оценителски инструменти в часовете по български език. Полезно педагогическо средство, служещо на целите на текущото и на формиращото оценяване, е ученическото портфолио, което документира цялостната образователна дейност на ученика и представя във всеки момент от педагогическия дискурс актуална и автентична информация за неговия напредък в познавателно и в комуникативно отношение.

– *Оценяване владееето* на езиковите средства от учениците – целта на този вид оценяване е да се провери равнището на умения на подрастващите за участие в актуалното речево общуване. Такова оценяване дава представа какво ученикът знае за езика и какво може да „направи“ с него, когато напусне класната стая и се включи в т.нар. автентична комуникация – в семейството, в приятелския кръг, в различните социални общности. Оценяване владееето на езика е оценяване на комуникативните ефекти от общуването на подрастващите в непреднамерени речеви ситуации.

– *Направлявано оценяване* – осъществява се на основата на предварително създадени критерии, които се отнасят до конкретни обекти на оценяването в общата им съвкупност. При такова оценяване не се разчита на личното впечатление на оценителя по отношение на оценяваните обекти, а се правят изводи за постиженията и слабостите на учениците въз основа на конкретни факти и данни, които са функция на заложените в определени критерии параметри. По този начин се постига по-голяма обективност и затова направляваното оценяване често се предпочита в часовете по български език.

– *Аналитично оценяване* – при този вид оценяване се анализират поотделно различни аспекти на овладяването езиково знание или комуникативно умение и се приписват оценки на конкретни прояви на изпитваните лица. Общата оценка се формира на базата на сумата от отделните оценки, чрез което се създават условия за по-голяма обективност.

Различните видове оценяване могат да се използват поотделно или в комбинация от няколко вида. Изборът на конкретен вид оценяване зависи от много различни фактори, между които по-важни са следните: специфика на учебната информация, вид на урока, особености на учениковия колектив, време в рамките на учебната програма, лични предпочитания на преподавателя и др.

Дейности за придобиване на ключовите компетентности, както и междупредметни връзки

За обучението по български език в XI и XII клас в програмите се предлагат следните ключови компетентности, които се приема, че са основа за осъществяване на междупредметни връзки между езиковото обучение и обучението по другите учебни предмети: умения за общуване на чужди езици; дигитална компетентност; умения за учене; социални и граждански компетентности; инициативност и предприемачество. Посочените компетентности имат пряко отношение към първата компетентност от парадигмата на т.нар. ключови компетентности – общуване на роден език. Чрез осъществяваните междупредметни връзки учениците развиват посочените компетентности, като обогатяват системно мисленето си и развиват интелекта си, трупайки познание за езика, за човека, за природата, за обществото, за света. Това е предпоставка учениците, завършили средното си образование, успешно да се социализират, да посрещат безпроблемно предизвикателствата на действителността, да се усъвършенстват в личностен и в професионален план.

Анализът на учебните програми по български език за XI и XII клас дава информация, която позволява да се очертае както теоретична рамка на обучението по български език в съответните класове, така и да се набележат възможни методически варианти за педагогически въздействия в конкретни учебни комуникативни ситуации. Ще разгледаме системата на учебно-възпитателната дейност по предмета в анализирания втори гимназиален етап, като набележим особе-

ности на педагогическия процес в три основни плоскости: на равнище *целови характеристики* на процеса, на равнище *информационни характеристики* на процеса и на равнище *технологични характеристики* на процеса. Конструирването на такъв модел на обучението по български език осигурява информация за *целите* на образователния дискурс – когнитивни (познавателни), функционални (комуникативни) и аксиологични (ценностни). Анализът на учебното съдържание насочва вниманието към *информационните аспекти* на обучението, към логиката в подбора и подреждането на тематичните ядра, към връзката и взаимозависимостите между учебни цели и учебно съдържание в завършващия етап на езиково образование в средното училище. Примерите за фрагменти от актуални учебни дейности имат предназначение да демонстрират как „*работи*“ *методическата система* на обучението в педагогическата практика.

Целови характеристики на обучението по български език в XI и XII клас

„Водеща цел на обучението по български език в средното училище е подобряването на езиковата подготовка на подрастващите – средство за езиковото и социокултурното им развитие. Тази цел се реализира чрез овладяването на учебното съдържание, чрез средствата на образователното взаимодействие, чрез адекватните процедури за диагностициране равнището на езиковата подготовка...“ (Dimchev 2010, 126). Така дефинираната цел насочва вниманието към възможностите чрез обучението по български език да се съдейства за изграждане на подрастващите като компетентни комуникатори, като личности с високо равнище на езикова и обща култура, като интелигентни читатели, като граждани, които имат развити способности да мислят аналитично и да отстояват чрез словното богатство на родния език собствено мнение, да изразяват емоционални отношения и да притежават система от ценности, които ги представят като активни и отговорни членове на съвременното общество. Обучението по български език в XI и XII клас в максимална степен осигурява условия и средства поставената основна цел да бъде успешно реализирана. Езиковата подготовка на единайсетокласниците и на дванайсетокласниците е функция на оказваните по време на педагогическия процес методически въздействия, насочени към успешната реализация на три основни вида подцели, на които може да бъде декомпозирана общата цел.

Когнитивни цели – тяхното осъществяване води до овладяване от учениците на *знания за езикови и комуникативни структури*, предвидени за изучаване в съответните класове например:

- *знания за същността и функциите на езикови понятия и езикови закономерности*: в XI клас – езикова култура, функционална грамотност, казус; в XII клас – речево поведение, принцип на сътрудничеството, вежливо речево поведение, стилистична грешка;

- знания за норми и правила на книжовния език: в XI клас – правоговорна, правописна, граматични, пунктуационна; в XII клас – лексикална;
 - знания за видове езикови грешки и за средствата за тяхното предотвратяване и редактиране: в XI клас – правоговорна, правописна, граматична, пунктуационна; в XII клас – лексикална, стилистична;
 - знания за различни по вид текстове (функции, структура, жанрова специфика): в XI клас – конспект, реферат; в XII клас – интервю при кандидатстване за работа, за обучение, мотивационно писмо, библиография.
- Функционални цели* – тяхната реализация води до изграждане и развиване у учениците на комуникативни умения, които осигуряват на подрастващите условия за пълноценно участие в речевата комуникация например:
- умения в XI клас: за самостоятелно повишаване равнището на езиковата култура; за разграничаване на понятията езикова и функционална грамотност; за работа с речници, енциклопедии и други източници на информация; за разрешаване на казуси във връзка с конкретна комуникативна задача; умения в XII клас: за осъществяване на резултатно речево поведение в комуникативната практика; за разпознаване на понятията стилистична грешка и стилистичен ефект; за работа с различни по стил и жанр текстове с обща тема;
 - умения за разпознаване, анализ и редактиране на езикови грешки: в XI клас – правоговорни, правописни, граматични, пунктуационни; в XII клас – лексикални, стилистични;
 - умения за анализ и конструиране на текстове: в XI клас – публично изказване по научен проблем, конспект на научен текст, реферат, есе по житейски проблем; в XII клас – интервю при кандидатстване за работа, за обучение, мотивационно писмо, библиография.
- Аксиологични цели* – тяхното осъществяване води до изграждане у зрелостниците на система от *мирогледни житейски ценности* като следствие от осмисляне ролята, която родният български език играе за развитието на човека и на обществото. Такива ефекти върху учениковата личност в XI и XII могат да бъдат представени чрез следните опозиции:
- любов към родната страна – положително отношение към други народи и държави;
 - осмисляне на собствената личностна и социална значимост – добронамерено и толерантно отношение към личността и поведението на другите членове на обществото;
 - разбиране ролята на миналото и на традициите – стремеж за приобщаване към проявите на съвременността и на модерността;
 - хуманно отношение към хора и животни – неприемане проявите на агресия и на нарушаване на законността;
 - загриженост за правилното и уместно използване на книжовния български език в публичните обществени сфери – непримириемост към не-

нормативния езиков изказ и към стилистичната „беспомощност“ на хора от широки социални слоеве.

Информационни характеристики на обучението по български език в XI и XII клас

Подробен анализ на учебната информация в разглежданите класове беше предложен при проучване на учебните програми в началната част на настоящия текст. Необходимо е обаче да бъде направен следният извод. Може да се констатира, че за учебното съдържание на предмета български език във втория гимназиален етап е характерна доминиращата роля на учебните теми, информацията в които става основа за развиване и усъвършенстване на комуникативните умения на учениците. Противно на традиционното мислене, че колкото по-голям на години е ученикът, толкова повече теоретични сведения той трябва да получава по конкретен учебен предмет, тук обучението по български език предлага доминиращ дейностен педагогически модел, в който овладявани вече в прогимназията и в първия гимназиален етап знания и преди всичко умения (за книжовни норми, правила, стилове, текст и др.) се актуализират и се развиват, поставени на ново, по-високо *равнище на функционалност*. Доказателство за това е подборът на учебното съдържание, при който преобладават съдържателни и процесуални характеристики, съобразени с комуникативните потребности, възможностите и интересите на подрастващите. Очакваните резултати от такъв подход са по-висока езикова и функционална грамотност на завършващите средно образование, развити умения да си служат успешно с родния език при решаване на разнообразни житейски казуси, комуникативна компетентност, достатъчна за индивидуално, академично и професионално усъвършенстване на личността.

Технологични характеристики на обучението по български език в XI и XII клас

Технологията на учебния процес е система от педагогически средства, чрез чието действие в педагогическия дискурс поставените образователни цели се трансформират в предварително планирани крайни резултати от обучението. В контекста на разглежданото обучение по български език (XI и XII клас) тези средства могат да бъдат от различно естество: модели за лингвистичен анализ на езикови средства; модели за дискурсен анализ на дискурсни типове, обект на изучаване; устни и писмени упражнения от различен вид – упражнения от системно-структурен и от комуникативен тип, а именно упражнения за езиков и за дискурсен анализ, упражнения за преобразуване на изрази, упражнения за редактиране на изрази, упражнения за конструиране на дискурси; работа с тестови задачи със структуриран или със свободен отговор; разработване на езикови проекти; разрешаване на езикови казуси; използване на информационни и комуникационни технологии с различни образователни цели и др.

В текста, който следва, се представят урочни фрагменти, в които се реализират различни технологични варианти за методически решения в обучението по български език в XI и XII клас.

1. *Тема на урока:* Езикова култура на личността

Клас: XI клас

Вид на урока: за нови знания

Дейност: лингвистичен анализ на понятието *езикова култура*

Методически коментар:

– учителят дава кратка информация за същността на понятието *езикова култура* – качество на личността, което проличава при общуване чрез средствата на съвременния български книжовен език;

– в хода на беседа се прави извод, че основен признак на езиковата култура е при общуване езикът да се използва в съответствие с изискванията на книжовните норми (нормативна правилност) и с особеностите на конкретните речеви ситуации (комуникативна уместност);

– структурата на *езикова култура* се изяснява чрез таблица на бялата дъска или с помощта на компютърна презентация, като се посочват съставните компоненти на понятието: знания за граматиката, знания за лексикалното богатство, стилистични знания и умения, знания за текста, правописни и пунктуационни умения, познаване и спазване на правоговорни правила;

– чрез участие в проблемна ситуация и като работят самостоятелно с подкрепата на преподавателя, учениците правят разграничение между понятията: езикова култура – езикова грамотност (умения за четене и за писане); езикова култура – функционална грамотност (умения за извличане на информация от текста, за нейното тълкуване, осмисляне, оценяване и прилагане за постигане на различни цели);

– прави се извод, че езиковата култура и функционалната грамотност са важни предпоставки личността да се развива в индивидуално и в образователно отношение.

2. *Тема на урока:* Прилагане на правописната норма

Клас: XI клас

Вид на урока: за упражнение (езиков практикум)

Дейности: актуализация на знания за същността и функциите на правописната норма; усъвършенстване на правописни умения чрез решаване на задачи за редактиране на правописни грешки

Методически коментар:

– в хода на беседа се припомнят основни характеристики на правописната норма – норма на книжовния български език; осигурява единство в писмената речева практика; проявява се под формата на правописни правила;

- чрез самостоятелна работа на учениците се представят общи признаци и различия между правописна и правоговорна норма;
- посредством разрешаване на казус се изясняват разликите между думи с проверяем и думи с непроверяем правопис;
- при работа в малки групи се правят изводи за ролята на правописните речници при кодификацията на правописните правила; развиват се умения за самостоятелно боравене с правописен речник на българския книжовен език; обобщават се характеристиките на понятието правописна грешка;
- дейностният подход е в основата на практическата работа върху развиване и усъвършенстване на умения за спазване на правописната норма; с помощта на таблица или чрез компютърна презентация се представят основни правописни правила (например при писане на морфемите в думите, когато има разлика между изговор и правопис, при писане на променливо *я*, при писане на окончанията на някои глаголи и пр.); изпълняват се упражнения за редактиране на допуснати правописни грешки (например: Посочете правилно написаната дума. В какъв речник ще направите справка, ако се затруднявате? *свадба* или *сватба*; *потпирам* или *подпирам*; *вестник* или *весник* и др.);
- решаване на тестови задачи със структуриран отговор за откриване и редактиране на допуснати в думи или в изречения правописни грешки;
- чрез упражнение за конструиране на текст се търси обратна връзка, необходима на преподавателя, за да констатира равнището на правописната грамотност на учениците; възможна тема на текста: „Роля на правописната грамотност за културния облик на личността“.

3. *Тема на урока:* Работа с различни по стил и по жанр текстове с обща тема / с един и същ предмет на общуване

Клас: XII клас

Вид на урока: за упражнение

Дейности: текстолингвистичен анализ на текст, стилистичен анализ на текст, работа със стилно-езикови грешки в текста

Методически коментар:

- актуализация на знания за понятието текст чрез припомняне на характеристики на езиковия текст и на негови специфични признаци – тема на текста, микротема, ключови думи и изрази, структура, жанрова принадлежност, езикови особености;
- под ръководството на учителя се прави сравнителен лингвостилистичен анализ на текстове с обща тема/един и същ предмет на общуване (например „Планината Витоша“), но принадлежащи към различни функционални стилове (научен, художествен, разговорен, медиен, официално-делови); при всеки от текстовете се характеризират комуникативни стилотворни фактори и езикови стилотворни фактори;

– като прилагат алгоритъма за редактиране на изрази, чрез самостоятелни дейности учениците работят по отстраняване на допуснати езикови грешки на пример фонетични, правописни, правоговорни, лексикални, граматични, стилистични и др.;

– правят се изводи за спецификата на естествения човешки език, който се отличава със социални, психологически и културни характеристики.

4. *Тема на урока:* Интервю при кандидатстване за работа, за обучение

Клас: XII клас

Вид на урока: за нови знания

Дейности: анализ на особености на интервюто при кандидатстване за работа, за обучение; развиване на умения за участие в интервюто – подготовка за участие, речеви действия по време на самото интервю

Методически коментар:

– чрез беседа се изясняват обстоятелствата, при които се налага учениците, завършили средното си образование, да търсят работа или да продължат образованието си във връзка със следващо академично развитие или с допълнителна професионална квалификация;

– дедуктивно се представя информация за същността и функциите на дискурсния тип интервю (при кандидатстване за работа / за обучение), като се поставя акцент върху езиковите характеристики на изказванията на участниците в интервюто – работодател/институция и кандидат за работа / за обучение;

– дават се инструкции (с помощта на таблица, на презентация и др.) как учениците да се подготвят за интервюто и как да участват в речевото общуване по време на интервюто;

– прави се обобщение на изискванията към комуникативния принос на кандидата за получаване на съответната позиция, който принос ще му осигури успешно представяне на интервюто – да се отговаря точно и уверено, да се дава само вярна информация, да се спазва книжовният изговор, да се проявяват умения за подходящо невербално поведение – поглед, жестове, мимики, пози на тялото и др.

Направените разсъждения дават основания да се твърди, че заложените в учебните програми образователна философия и методология са предпоставка да бъде очертан модел на обучението по български език в XI и в XII клас, който отговаря на необходимостите на съвременния социокултурен и образователен контекст – езиково обучение с ясно очертана комуникативна ориентация.

Въвеждането в действие на учебната програма по български език за XI клас през учебната 2020/2021 г. съвпадна по време с настъпването на пандемията от COVID-19. Този факт доведе до сериозни промени в организацията и осъществяването на учебния процес в средното училище както по предмета български език и литература, така и по останалите учебни предмети. Спецификата на ра-

ботата по български език (в XI и XII клас) в създадените нови условия – обучение от разстояние в електронна среда – предстои да стане обект на бъдещи изследвания.

БЕЛЕЖКИ

1. За проблемите на четенето в учебни условия вж. Василева 2021.
2. Подробно за същността и функциите на понятието функционална грамотност и за начините да се развива функционалната грамотност на учениците чрез обучението по български език в средното училище вж. Миланова 2019.
3. За проблемите на оценяването в обучението по български език вж. Петров 2012а.
4. За ролята на обучението по български език за развиване на ключовата компетентност „Общуване на роден език“ вж. Петров 2009.
5. Подробен анализ на видовете цели на обучението по български език прави К. Димчев в монографията „Основи на методиката на обучението по български език“ (Димчев 2010, 126 – 143).
6. Във фрагментите е използвана информация от следните източници: Петров и др. 2019 и Петров и др. 2020.
7. За особеностите на комуникативно ориентираното обучение по български език вж. Петров 2012б г.

ЛИТЕРАТУРА

- ВАСИЛЕВА, Д., 2021. *Развиване на когнитивни и на метакогнитивни умения за четене в обучението по български език*. София: Авлига.
- ДИМЧЕВ, К., 2010. *Основи на методиката на обучението по български език*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- МИЛАНОВА, Е., 2019. *Развиване на функционалната грамотност на учениците чрез обучението по български език*. София: Сиела.
- ПЕТРОВ, А., 2009. Ключовата компетентност „Общуване на роден език“ и обучението по български език. *Български език и литература*, (2), 53 – 60.
- ПЕТРОВ, А., 2021а. Аспекти на оценяването в съвременното обучение по български език. *Български език и литература*, (1).
- ПЕТРОВ, А. 2012б. *Проблеми на комуникативно ориентираното обучение по български език*. София: Булвест 2000.
- ПЕТРОВ, А. и др., 2019: Ангел Петров, Мая Падешка, Мариана Балинова. *Български език за XI клас*. София: Булвест 2000, Клет.
- ПЕТРОВ, А. и др. 2020, Ангел Петров, Мая Падешка, Мариана Балинова. *Български език за XII клас*. София: Булвест 2000, Клет.

РАМКА 2006: *Обща европейска езикова рамка. Учене, преподаване, оценяване*. Варна: РЕЛAKСА.

Учебни програми по български език 2018: сайт на МОН.

Учебни програми по български език за профилирана подготовка 2018: сайт на МОН.

REFERENCES

VASILEVA, D., 2021. *Razvivane na kognitivni i na metakognitivni umeniya za chetene v obuchenieto po balgarski ezik*. Sofia: Avliga.

DIMCHEV, K., 2010. *Osnovi na metodikata na obuchenieto po balgarski ezik*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.

MILANOVA, E., 2019. *Razvivane na funktsionalnata gramotnost na uchenitsite chrez obuchenieto po balgarski ezik*. Sofia: Siela.

PETROV, A., 2009. Klyuchovata kompetentnost „Obshtuvane na roden ezik“ i obuchenieto po balgarski ezik. *Balgarski ezik i literatura-Bulgarian Language and Literature*, (2), 53 – 60.

PETROV, A., 2012a. Aspekti na otsenyavaneto v savremennoto obuchenie po balgarski ezik. *Balgarski ezik i literatura-Bulgarian Language and Literature*, (1).

PETROV, A. 2012b. *Problemi na komunikativno orientiranoto obuchenie po balgarski ezik*. Sofia: Bulvest 2000.

PETROV, A., PADESHKA, M. & BALINOVA, M., 2019. *Balgarski ezik za XI klas*. Sofia: Bulvest 2000, Klet.

PETROV, A., PADESHKA, M. & BALINOVA, M., 2020. *Balgarski ezik za XII klas*. Sofia: Bulvest 2000, Klet.

РАМКА 2006: *Obshta evropeyska ezikova ramka. Uchene, преподаване, otsenyavane*. Варна: RELAKSA.

Uchebni programi po balgarski ezik 2018: sayt na MON, 2018.

Uchebni programi po balgarski ezik za profilirana podgotovka 2018: sayt na MON.

✉ **Prof. Dr. Angel Petrov**

Publons ID: ABA-6485-2020

Faculty of Slavonic Studies

University of Sofia

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, Bulgaria

E-mail: anpet@slav.uni-sofia.bg